

*Деница Астахова**

ТЕОРЕТИЧНИ КОНЦЕПЦИИ ЗА СКАЗА В РУСКОТО ЛИТЕРАТУРОЗНАНИЕ СЛЕД 60-ТЕ ГОДИНИ НА ХХ ВЕК

Denitsa Astahova

THEORETICAL CONCEPTIONS OF THE ‘SCAZ’ IN RUSSIAN LITERARY STUDIES AFTER THE 1960S

The paper traces the development of modern theoretical formulations of the ‘scaz’ as a type of artistic narrative based on sound speech in the works of N. A. Kozhevnikova, I. A. Kargashin, B. O. Korman, G. V. Sepik, V. A. Kukharensko, E. G. Mushchenko, V. P. Skobelev, L. E. Kroychik, Oge Hansen Lewe and Wolf Schmid in Russian Literary Studies and Slavic Studies after the 1960s. An overview of the narrative definitions in scholarly literature is presented, through which the connections of continuity between the classical and modern concepts of the narrative are derived.

Keywords: *scaz, orality; dialogicity; delegated speech; grassroots character; narratology.*

Докладът проследява развитието на съвременните теоретични постановки за сказа като вид художествено повествование, основано на звучащата реч в разработките на Н. А. Кожевникова, И. А. Каргашин, Б. О. Корман, Г. В. Сепик, В. А. Кухаренко, Е. Г. Муценко, В. П. Скобелев, Л. Е. Кройчик, Оге А. Хансен-Лъове и Волф Шмид в руското литературознание и славистиката след 60-те години на ХХ век. Представен е обзор на сказовите определения в научната литература, през който са изведени връзките на приемственост между класическите и съвременните концепции за сказа.

Ключови думи: *сказ; устност; диалогичност; делегирана реч; низов герой; наратология.*

В началото на ХХ се възражда поетиката като теоретична дисциплина върху постиженията на модерната лингвистика и в хода на този процес се откроява интерес към конкретни принципи и похвати в литературната творба. Като част от този процес се оформя литературоведският проблем за сказа, за същността и функциите на сказовото повествование, което е предложено за първи път като концепт от Б. М. Айхенбаум (Эйхенбаум) в статиите му „Илюзията на сказа“ (Илюзия сказа, 1918) и „Как е направен „Шинел“ на Гогол“ (Как сделана „Шинель“ Гоголя, 1919), в които под влияние на идеята за „слуховата филология“¹ се поставя акцент върху звуковата страна на повествователния текст и се издига за водещ признак на литературния сказ насочеността към устната реч, създавайки отправна точка за теоретичните изследвания в областта на сказа.

* Деница Астахова – докторант, катедра „Методика на езиковото и литературното обучение и литературознание“, Филологически факултет, Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“, D1057@sd.uni-vt.bg.

¹ „Слуховата филология“ (Ohrenphilologie) се основава на връзката между произношението и смисъла и оказва влияние върху изследванията на руските формалисти през трудовете на Fr. Saran (Deutsche Verslehre, 1907) и Ed. Sievers (Rhythmisch-melodische Studien, 1912). Този метод е насочен към акустичния аспект в анализа на текста, за разлика от „зрителната филология“ (Augenphilologie), която го анализира от гл.т. на неговата визуално-графична страна.

Поради характерната многоликост на сказа въпросът за неговото дефиниране остава дълго време отворен, което налага да бъде направен обзор на изследователските подходи. В настоящия текст е поставен акцент върху втория период от развитието на концепциите за сказа в руското литературознание, който започва от средата на 60-те години на XX век и с отделни свои акценти продължава да присъства в литературоведските търсения и днес. Целта на изследването е да се осветлят признаците на сказа като художествено явление, изведени в подходите и определенията на водещи руски изследователи в съвременното литературознание и наратологията. В качеството на материал за обзор са привлечени приносни моменти от трудовете на утвърдени учени като Н. А. Кожевникова, Е. В. Ключев, Б. О. Корман, В. А. Кухаренко, авторите от Воронеж (Е. Г. Мущенко, В. П. Скобелев, Л. Е. Кройчик), европейските русисти и слависти Оге А. Хансен-Льове и Волф Шмид. Актуалността на задачата се потвърждава от факта, че въпреки наличието на голям брой изследвания, фокусирани върху поетиката на сказа, все още не разполагаме с единодушно приета дефиниция за конкретните му черти поради факта, че в научното поле се конкурират различни представи за това явление.

Проследен в исторически план, сказът се появява в Русия през 20-те години на XX в. в контекста на оживен изследователски дебат, започнат от хуманитаристите, обединени във водещите литературоведски групи ОПОЯЗ², МЛК³ и кръга около М. М. Бахтин⁴. Руските филолози изясняват художествените функции на сказа и главните му системообразуващи черти, вписвайки го в общата теория на прозата. В резултат на тяхната работа са обосновани два основни подхода, през които е прието да се обяснява сказът и до днес. Единият подход интерпретира това явление като насоченост⁵ към устната реч и поставя въпроса за отношението на автора към речевия материал (Б. М. Айхенбаум, В. В. Виноградов, Ю. Н. Тинянов, В. Б. Шкловски), а вторият го разглежда „като насоченост към чужда реч и като следствие – на устна реч“ (М. Бахтин) и поставя акцент върху съотношението между ценностна и идейна дистанция между автор и герой, автор и разказвач.

В началото на XX век изследователските дискусии за сказа засягат проблема за характеристиката и произхода на сказовия разказвач. Разгръщат се две концепции – стилистичният подход на В. Виноградов и металингвистичният подход, въведен от М. Бахтин. В своята статия „Проблемът за сказа в стилистиката“ (Проблема сказа в стилистике, 1926)⁶ В. Виноградов разглежда сказа през концепцията за монолога като индивидуално речево построение, което дава на автора основание да го характеризира като: 1) сказ, прикрепен към образа на лице, и 2) сказ, идващ от авторското „Аз“. Изхождайки от разбирането, че през монологичната реч може да се изразява конкретна психическа нагласа, В. Виноградов дефинира разказвача в сказа като образ, чийто словесен поток се намира в границите на едно езиково съзнание, което може да бъде прикрепено към смисловата връзка на разказа. Теоретикът обосновава допускането си, че сказът може да бъде адекватно изразен с монологична форма от повествователен тип поради характерния лексикален и стилистичен строеж на това речево построение, което „гравитира около формите на книжовния език като идеален предел“ (Виноградов 1980: 47). Според него именно възможността за свободно преплитане на книжовните форми с отраженията на живата реч позволява на сказа да развие своя потенциал не само в условията на литературна среда, но и в рамките на различни социални и диалектни речеви конструкции.

В „Проблеми на поетиката на Достоевски“ (Проблемы поэтики Достоевского)⁷ М. Бахтин предлага анализът на сказа да се осъществява посредством металингвистичен подход, даващ въз-

² Общество за изучаване на поетическия език (Общество изучения поэтического языка).

³ Московски лингвистичен кръг (Московский лингвистический кружок).

⁴ В „кръга Бахтин“ влизат някои от съмишлениците на М. Бахтин, като П. Н. Медведев и В. Н. Волошинов.

⁵ В руското литературознание се използва терминът „установка“ и в настоящия текст ще бъде ползван в неговото значение на насоченост, отношение, ориентация към дадено явление.

⁶ Цитатите са по: В. В. Виноградов. Проблема сказа в стилистике, О языке художественной прозы, *Избранные труды*. Москва, 1980.

⁷ Цитатите са по: М. М. Бахтин, Проблемы поэтики Достоевского; изд. III. Москва: „Художественная литература“, 1972. Прев. К. Попов; М. Бахтин. Проблемы на поетиката на Достоевски. София: „Наука и изкуство“, С. 1976.

можност сказът да бъде изследван през призмата на диалогичните отношения, които се откриват в обикновения диалог, но съществуват и като отношение на говорещия към собствената му реч. В тази връзка теоретикът различава два вида сказ: 1) еднопосочен, при който един глас изразява непосредствено авторския замисъл, и 2) двупосочен, който „стилизира“ чуждата реч и пречупва авторския замисъл в речта на разказвача. Конфликтният момент между двата централни подхода в сказознанието се изразява в интерпретацията на устната реч. Ако за В. Виноградов в сказа не е задължително да присъстват елементи на устната реч, когато словесната структура е вписана в системата на литературния език, то според Бахтин, за да се изпълни условието за двугласие и да се внесе различното мнение, глас и оценка, нужни на автора, е необходима устна реч, която се въвежда в повествованието и се осъществява с помощта на разказвач, който е „човек нелитературен и в повечето случаи принадлежи към ниските социални слоеве“ (Бахтин 1976: 215).

Теоретичен принос в развитието на концепциите за сказа бележи работата на Н. А. Кожевникова, която разглежда като близки постановките на В. Виноградов и М. Бахтин. Авторката подчертава, че ако В. Виноградов допуска като факултативен признак на сказа „чуждото слово“, то от своя страна „М. М. Бахтин не отрича, че това чуждо слово, чужда оценка, чужда гледна точка намират израз във формата на повествованието, което създава илюзия за устно произносима реч“ (Кожевникова 1971: 99). Тълкуването на близките според авторката гледни точки на В. Виноградов и М. Бахтин ѝ дава основание да допусне незадължителния характер на широко прилаганата теоретична постановка за низовия произход на героя-разказвач. Тя изразява ясно своето предположение, че устната реч може да бъде внесена в сказовия текст както през низовия тип разказвач, така и чрез интелектуалния герой, и уточнява, че разликата между сказа, воден от „низовия“ герой, и героят интелегент, се изразява в речевите средства и изразения с тях „характер на оценките“, обусловени от степента на близост или отдалечаване на автора и героя (Кожевникова 1971: 99).

Б. О. Корман предлага определение за сказ, което гласи, че „разказ, който се води в рязко характерен маниер, възпроизвежда лексиката и синтаксиса на носителя на речта и е ориентиран към слушател, се нарича сказ. Разказвачът в сказа не е само субект на речта, но и неин обект“ (Корман 1972: 34) и определя авторската позиция като „поглед към действителността, чийто израз се открива в цялото произведение“ (Корман 1972: 8). Дефиницията на Б. О. Корман разглежда „живото“ слово на разказвача като „рязко характерен маниер“ на речта и се опира на Бахтиновата теза за изобразеното и изобразяващото слово, тъй като разглежда разказвача като субект и обект на собствената му реч. За да аргументира тезата си, авторът пояснява, че трябва да се разбира под обект на речта „всичко, което се изобразява, и всичко, за което се разказва“, а под субект на речта – „този, който изобразява и описва“ (Корман 1972: 20).

През 1978 г. излиза монографията „Поетика на сказа“⁸ (Кройчик, Скобелев, Муценко 1978), която се отличава с широта на изследвания материал и представлява едно от най-изчерпателните и обосновани теоретични изследвания по въпроса за сказа, тъй като в този труд сказът е осмислен както през класическите постановки на Б. Айхенбаум, В. Шкловски, В. Виноградов, М. Бахтин, така и през по-късните изследвания на автори като В. Ю. Троицки, Н. А. Кожевникова, С. Г. Бочаров, Н. И. Рибакон, Б. О. Корман, Д. В. Левин. Характерното за тази монография е, че в нея за първи път се обръща внимание на необходимостта от комплексно анализиране на сказовите форми от гледна точка на речевия стил и сюжетно-композиционната структура. Според определението на авторите сказът е „двугласо повествование, което съотнася автора и разказвача, стилизира се под формата на устно произносим, театрално импровизиран монолог на човек, предполагащ съчувствено настроена аудитория, непосредствено свързан с демократическата среда или ориентиран към тази среда“ (Кройчик, Скобелев, Муценко 1978: 34). В тази дефиниция намират място проблеми, които са поставени от изследователите на сказа още през 20-те години на ХХ век. Един от тях се отнася за насочеността към устната реч и наличието на съчувствено настроена аудитория. Авторите са потърсили обосновката на сказовия признак **илюзия за звучаща реч** в извънезиковите условия на общуване. Те смятат, че признаците **импровизация, спонтанност и непосредственост** се реализират в специфична сказова „негръмка беседа“.

⁸ Е. Г. Муценко, В. П. Скобелев, Л. Е. Кройчик. Поетика сказа. Воронеж: Изд-во Воронежского университета, 1978.

Е. В. Клюев в своя труд „Опит за дефиниция на стилообразуващите категории в литературния сказ“ (*Опыт дефиниции стилообразующих категорий литературного сказа*, 1979) определя сказа като „оформено във вид на затворена композиция и построено по принципите на отчуждението произведение на повествователната проза, представляващо художествена имитация на процеса на устната монологична реч, насочено към илюзия „за нейното синхронно възприемане“ (Клюев 1979: 41). Е. В. Клюев издига за водещ признак на сказа текстовата автономност, която обуславя идейно-тематичната и композиционната завършеност в повествованието. За разлика от мнението на Н. А. Кожевникова за припокриването на нагласите за устна и чужда реч в сказа, Е. В. Клюев говори за несводимостта между тези две основни гледни точки в теорията и смята, че „насочеността към устна реч изобщо не предполага чужд глас“, и още, че тези сказови линии, взети поотделно, „представяват едностранни характеристики на сказовото повествование“ (Клюев 1979: 40–41). Съчетавайки елемент от дефиницията на Виноградов за имитацията на монологичната реч и като заменя Бахтиновата „насоченост към чужда реч“ с понятието *отчуждение*, Е. В. Клюев говори за **степенуване на отчуждението**. Според него „сближаването на авторската реч и авторските оценки с речта и оценките на разказвача не може да бъде квалифицирано като същото отчуждение, с каквото ние имаме работа в случай на тяхното несъвпадение“ (Клюев 1979: 41). По тази причина в статията авторът смята за важни формите – частично вътрешно отчуждение, мнимо отчуждение и пълно отчуждение. Е. В. Клюев усилва концепцията на М. Бахтин за насочеността при сказа към чуждото слово, като подчертава нови степени на ценностната и идейна дистанция между автора и разказвача.

Съвременната изследователка Г. В. Сепик в своя труд „Особености на сказовото построение в художествения текст: Върху материал от новелите и повестите на Н. С. Лесков“ (*Особености сказового построения художественного текста: На материале новел и повестей Н. С. Лескова*, 1990) подкрепя постановката за отчуждението, предложена от Е. В. Клюев, с основанието, че „принципите на отчуждението са заложили в основата на сказовото построение на художествения текст и явлението сказ като цяло“ (Сепик 1990: 9). Тя разглежда като естетически елемент на сказа „композиционната форма“, която приема, че е изградена от „речевите партии“ на субектите и въз основа на този критерий създава класификация на сказовите разновидности, като ги разделя на блокови, диалогични и моноформи в зависимост от съотношението на представените гласове на автора и на разказвача в повествованието.

Според нея при моноформите се наблюдава формална липса на авторския текст, а цялото произведение е изградено върху сказовия монолог на разказвача, диалоговите форми се състоят от равноправно съчетаване на авторска речева партия и сказов монолог, а в блоковите композиционни форми са представени и двете субектни речеви партии, но в повествованието доминира речевата част на автора (Сепик 2011: 34).

Нов момент в тълкуването на сказа е изследователският труд „Интерпретация на текста“ (*Интерпретация текста*, 1988) от В. А. Кухаренко. Авторът въвежда термина **делегирана реч** и обобщава с него прехвърлянето на авторската роля върху участник или свидетел на събитията в повествованието. В предложената от В. А. Кухаренко структурна класификация се различават две форми на делегирана реч: ориентирана към **нормата на устната реч** и **ориентирана към нормата на писмената реч**, които, от своя страна, могат да се срещнат в два типа повествование: от 1-во лице и от 3-то лице. Според В. А. Кухаренко именно „пресичането на техните характеристики дава реалната картина на делегираното (сказово) изложение“ (Кухаренко 1988: 146).

Излизайки от рамките на широко прилаганата постановка в сказа за „низовия“ социално обусловен герой, обвързан с демократическата среда, В. А. Кухаренко отнася формата на делегираната реч към културното ниво на разказвача и неговия опит. Мнението, издигнато от изследователя, е, че „литературно грамотният и образованият човек разбира по-тънко и в детайли, забелязвайки нюансите и нагласите, като повествува по-подробно за тях (...) освен това (...), е отдалечен във времето и пространството от описваните събития“ (Кухаренко 1988: 146). Авторът допълва, че интелигентният тип разказвач се намира по-близо до мемоарния стил на изображение и може да се срещне в случаите, когато възрастен герой си припомня детството, както се случва това в романа на Харпър Ли „Да убиеш присмехулик“.

В този труд се посочва, че най-разпространените типове на сказово изложение са субективизираните повествования, ориентирани както към устната, така и към писмената норма, и носят заимстваното от немския език обозначение „Ich-Erzählung“, тъй като върху формално заявения „аз“ се прехвърля отговорността за всички оценки и мнения, изразени в произведението. Тук авторът отчита и разнообразието от подобни повествователни типове – на дете, на т.нар. „наивен“ герой (носител в себе си качеството събитийна неизкушеност) или на животинската гледна точка, които се използват за представяне на събитията в нов и неочакван ракурс.

Наред с това е очертано присъствието на третоличния повествовател, ориентиран към литературната реч в повествованието, което води до затруднение при отделяне на авторската от разказваческата реч. За тези случаи В. А. Кухаренко предлага да се ползват сигнали за оразличаване на авторската гледна точка, която проличава в „композиционното съполагане на контрастните фрагменти, иронията, хиперболите, повторенията, актуализацията на синсемантичните думи, в заглавието и т.н.“ (Кухаренко 1988: 147). При така поставения проблем за формалното сближаване на двете гледни точки, произтичащи от използването на един и същ лингвистичен пласт, изследователят приема предложеното от М. Бахтин деление на еднопосочно и разнопосочно сказово повествование, но според Кухаренко то може да бъде езиково ориентирано и към писмено-литературната норма, и към устната реч и да бъде изразено както със субективизирана, така и с несубективизирана форма. При еднопосочното делегирано (сказово) повествование се допуска възможност позициите на автора и разказвача напълно да съвпадат.

Споделяйки мнението на М. Бахтин, В. А. Кухаренко утвърждава, че използването на няколко гледни точки прави произведението многогласно и внася уточнението, че мненията и оценките, приближени до авторската позиция, по правило принадлежат на **положителния** персонаж, докато чуждите позиции се осъждат от автора чрез пряката конфронтация между персонажите или чрез нарушението на приетите обществени, морални или етични норми от страна на отрицателния образ. От друга страна, важна черта на делегираното повествование според учения е създаването и поддържането на **илюзията за достоверност**, осъществена чрез последователното и непрекъснатото въвеждане на чуждата гледна точка в повествованието.

В предговора на „Руският стихотворен сказ XVII–XXI в.“ (*Русский стихотворный сказ XVII–XXI вв.*, 2017), което представлява задълбочено изследване, посветено на сказа в лириката, И. А. Каргашин също предлага различен съвременен подход при трактовката на сказовата форма. Опирайки се върху теоретичната концепция на Н. А. Кожевникова за „двуединството“ на устното и чуждото слово в чистите сказови форми (Кожевникова 1994: 72), Каргашин определя сказовата форма от гледна точка на начина на говорене. Той изхожда от известния теоретичен постулат, че „сказът – (...) е чуждо слово, но не всяко чуждо слово като такова е сказ“, и смята, че за да се трансформира този „чужд глас“ в сказ, е необходим специфичен способ, който се реализира единствено в **ориентацията за устна монологична реч на разказвача** (Каргашин 2017: 11). В духа на В. Виноградов авторът уточнява факта, че понятието *устна реч* обхваща значително по-широко смислово съдържание от понятието *разговорна реч* и затова от този способ следва да бъдат изключени повествователните системи, близки до сказа, които са изградени въз основа на устно-поетическата традиция (стилизация на фолклорните сказания) или съдържащи елементи от речевите цялости на официално-публична устна реч, каквито са ораторската проза, проповедта и лекцията.

Имайки предвид тези условия, И. А. Каргашин издига за водеща конститутивна черта на сказовата форма **нагласата за пресъздаване на устната разговорна реч на разказвача**. По отношение на разговорния елемент и неговото влягане в сказовата реч авторът прави извода, че „възсъздавайки разговорната реч на разказвача-персонаж, писателят я изобразява като речева дейност, на която са присъщи преди всичко следните качества: устен и импровизационен характер на говоренето, диалогичност, а също така невербалност и ситуативност“ (Каргашин 2017: 16).

Другият централен проблем, на който обръща внимание ученият, е насочеността към „чуждата реч“. Той утвърждава общото теоретично положение, че „сказът въплъщава самостоятелното (отделено от авторското) мислене на субекта на говорене – т.е. на разказвача“ (Каргашин 2017:

16), но подобно на В. Виноградов, Н. А. Кожевникова, авторския колектив Мушченко – Кройчик – Скобелев, В. А. Кухаренко и И. А. Каргашин не приема за задължителна постановката, че чуждото слово трябва да бъде ограничено до „низовия“ герой, и дава пример с повестта „Кротката“ на Ф. М. Достоевски като произведение, в което героите разказвачи не се явяват представители на „демократичната“ селска или просторечна социална среда. Вследствие на приетия системообразуващ принцип на сказа, който се изразява в „двуединството“ на ориентацията за усвояването на чуждото съзнание и неговата реализация посредством имитация на разговорния монолог, Каргашин предлага следното определение: „Сказът е способ на речева организация на художественото произведение, създаващ илюзия за спонтанна и естествена (всъщност разговорна) речева дейност на отделения от автора субект на съзнанието (разказвача)“ (Каргашин 2017: 17).

За да се опита да изградим реална представа за изследователския контекст, създаден около въпроса за сказа в руското литературознание след 60-те години на XX в., е необходимо да се спрем и на работата на двамата европейски русисти и слависти, работили по този проблем, това са Оге А. Хансен-Льове (Oge Ansgar Hansen-Löve) и Волф Шмид (Wolf Schmid).

През 1978 г. в докторската си дисертация „Руският формализъм“ (Der russische Formalismus)⁹ австрийският учен Оге А. Хансен-Льове разглежда проблема за сказа в литературно-исторически аспект като един от компонентите на общото учение на формалистите. В своя труд авторът се опитва да приложи методологическа реконструкция на формалния метод въз основа на принципа на отстранението, съсредоточавайки вниманието си главно върху звуковата страна на речта и свързаните с нея похвати.

Според избора от него системен подход Хансен-Льове различава два типа сказови форми, „Сказ 1“ – „свободен“, монтажен, заумен тип сказ, в който субектът е разсеян и словото фигурира като вещ, при който първостепенна роля играят „Похватите (...) реализацията на каламбура и метафорите“ (Хансен-Льове 2001: 157), и „Сказ 2“ – „характерен“ битов сказ, който се разглежда като определен повествователен тип и субектът е отразен в определена социална обстановка. Според учения той се отличава с „перспективно мотивирано предаване на речта на автора, разказвача или героя, която в специфичната си деформация произтича от характера или фабулните причини и е комуникативно детерминирана (монолог, диалог и др.)“ (Хансен-Льове 2001: 157).

По-друг подход откриваме в изследванията на немския русист Волф Шмид, които се отличават с концептуално-наратологичния си характер. В статията „Орнамент – поезия – мит – подсъзнание“ (Орнамент – поэзия – миф – подсъзнание, 1998) В. Шмид представя лаконично виждането си за сказа като „широко разпространено в модернизма отклонение от неутралния повествователен текст с насоченост върху референтността (...) Под сказ е целесъобразно да се разбира речта на ясно отделения от автора персонализиран разказвач, който се характеризира с ограничен умствен и езиков хоризонт“ (Шмид 1998: 299–300). Авторът подобно на Кухаренко извежда отличителните признаци на сказа от характерните черти на устната разговорна реч и говори за устност, разговорност и диалогичност в сказа. Същинският принос на тази дефиниция е в посочването на структурно-семантичните разлики между орнаменталния и сказовия тип повествование. Представяйки тези разлики, В. Шмид характеризира сказа по следния начин: „Сказът снижава референтността на повествованието чрез „хипертрофия на характерността“ и преобладаването на косвените индексални знаци над преките, референтните...“ (Шмид 1998: 300). Тук авторът поставя акцент върху замяната на основните, референциални информативни елементи със структури, които притежават само формално значение. Чрез тази замяна се постига избледняването на информативния пласт и става възможно актуализирането на вторичните смислови връзки, които са характерни за художествената същност на творбата.

Изследването „Наратология“ (Наратология, 2003) на В. Шмид е ориентирано към проучване на повествователните структури в славянската култура, в което авторът предлага метод

⁹ Цитатите са приведени според руския превод на дисертационния труд на австрийския учен Оге А. Хансен-Льове (Oge Ansgar Hansen-Löve) Der russische Formalismus. Methodologische Rekonstruktion seiner Entwicklung aus dem Prinzip der Verfremdung. Wien, 1978; Оге А. Хансен-Леве, Русский формализм. Методологическая реконструкция развития на основе принципа остранения. М. 2001.

за анализ на повествователния сказ. Теоретикът започва изследването си с преглед на научните постановки по темата за сказа и представя съвсем кратко предмета на своя анализ като „особена семантична и стилистична вариация на текста на наратора“ (Шмид 2003: 104).

В. Шмид създава работна дефиниция, чиято цел се заключава в определянето на доминантни маркери на художествения сказов текст. Като отчита утвърдените във времето структурни разновидности на сказа, Волф Шмид различава два типа: 1) характерен сказ, който представлява „мотивираният образ на наратора, чиято гледна точка управлява цялото повествование“, и 2) орнаментален сказ, който „отразява не само един облик на наратора, а цяла гама от гласове и маски и не разполага с никаква лична повествователна инстанция“ (Шмид 2003: 106).

Под „класически“ сказ авторът има предвид характерния сказ и смята, че само тази разновидност може да бъде подложена на сравнително точно описание. За да направи това, В. Шмид изгражда критерии за сказова допустимост и прилагайки дедуктивния метод на изследване, създава матрица от признаци на съответствие. Посочените важни черти на сказовия текст според него са: **нараториалност, ограниченост на умствения кръгзор на наратора, двугласност, устност, спонтанност, разговорност и диалогичност**, като първите три от тях са задължителни, а останалите четири притежават факултативен характер. Най-важният признак, издигнат от В. Шмид, е **нараториалността**, признак, който предполага „текст на наратора (...), а не текст на персонажа“, от което следва, че от областта на сказа трябва да бъдат изключени тези семантико-стилистични явления в текста, които имат отношение към речта на персонажа, като „заразяването“ на наратора с речта на персонажа или повествуемата среда“. Тук авторът допуска възможността персонажът да поеме ролята на вторичен или третичен наратор, но в този случай според изследователя „сказът ще отразява стила на повествуващата, а не на повествуемата инстанция“.

Вторият задължителен признак е **ограничеността на умствения хоризонт на наратора** и се свързва с условието за интелектуалната отдалеченост между автора и наратора, тъй като повествованието на втория се характеризира с непрофесионален и подчертано неумел разказ. Тук ученият се опира на постановката на В. Шкловски за „второ възприятие на вещта“ в сказа (Шкловски 1990: 414), което намира израз в разликата между замисленото и реално произнесеното слово на разказвача. Във връзка с ограничения кръгзор на наратора следва да се отбележи, че В. Шмид смята за важен при определяне на характерния сказ и признака „демократична среда“, обоснован в монографията на воронежките учени „Поетика на сказа“ в духа също на Бахтиновата концепция за низовия социален разказвач.

Третият признак е **двугласността**, породена от отдалечаването на автора и наратора. Този признак включва възможността за едновременното присъствие в текста както на наивния наратор, така и на изобразяващия речта му автор, което твърдение открито препраща към тезата на М. Бахтин за диалогичността, според която повествователното слово се мисли в светлината неговата двуфункционалност – като изобразяващо и изобразяемо.

Определеният като **орнаментален сказ** може да съществува единствено на фона на класическия сказ като „набор от различни отклонения, получаващи се в резултат от налагането на орнаменталната фактура на повествователния текст“ (Шмид 2013: 108). В своето определение за орнаменталния сказ В. Шмид видимо се опира на постановката на Ю. Тинянов за „ремизовския сказ“ като „лирически, почти стихов“, който още през 20-те години разглежда тази форма и смята, че тя може да достигне „границата на повествователния текст“. Имайки предвид това, Шмид добавя, че тази текстова цялост обединява признаците на наративния и поетическия строеж, а безличният наратор изпълнява роля на „пресечна точка на хетерогенни словесни жестове като принцип на свързване на различни стилистични светове“ (Шмид 2003: 108).

Практическото разграничение на формите на класическия и орнаменталния сказ може да се направи, ако бъдат отчетени степента на семантико-стилистичната цялост и опозиционният признак персонализиран – безличен наратор. Отделянето на двете сказови форми, направено от Волф Шмид, се тълкува като жест на приемственост между съвременния теоретичен поглед и наследения от формалистичния период двуделен модел на сказова класификация.

Така формулираните подстъпи към сказа залягат в теоретичните основи на съвременните изследвания, в които личи осмислянето на наследените постановки, свързани както с характера на разказвача, така и с насоката на неговата литературна или чисто разговорна реализация в сказовия текст. След 60-те години на XX в. в разработките за сказа се очертава индиректна дискусия за „низовия“ и „интелигентния“ тип сказов разказвач.

Н. А. Кожевникова открива основание да сближи двете гледища на Бахтин и Виноградов с аргумента, че авторите разглеждат едно и също явление от различни страни, и допуска, че устната реч може да бъде внесена в сказовия текст както през „низовия“, така и през словото на интелигентния тип герой. Подобно е и становището на И. А. Каргашин, който тълкува сказа като единство между чуждото и устното слово. Към тезата за интелигентния тип герой се придържа и В. А. Кухаренко, който смята, че ценността в сказа се внася от образования и литературно грамотния разказвач поради предоставената му от автора възможност да разбира по-добре същността на събитията в света около себе си, и поради това, че притежава умение за по-богат израз на своите впечатления.

От друга страна, сред съвременните изследвания, които се намират по-близо до Бахтиновия подход по отношение на въпроса за сказовия разказвач, се открояват мненията на Е. В. Клюев, авторския колектив Мушченко – Скобелев – Кройчик и В. Шмид. Според виждането на Е. В. Клюев насочеността към устна реч не предполага чужд глас, тъй като това са две линии на развитие, които представляват едностранни характеристики на сказовото повествование. Подобна позиция заемат и авторите на колективната монография „Поетика на сказа“, както и В. Шмид в „Наратология“, тъй като намират за основателна връзката на разказвача с демократичната народна среда.

Във връзка с това се очертават и два типа дефиниции, които определят ориентацията на сказовата форма към устната реч, или такива, които допускат насоченост и към писмената норма. Според Б. О. Корман сказът не е основан върху писмената норма, тъй като авторът приема за отличителен признак на силно характерния речеви маниер на разказвача. Според групата изследователи Мушченко – Кройчик – Скобелев и В. Шмид демократичната среда, от която произлиза разказвачът, не изключва интелигентния тип герой, свързан със сказ, близък до литературната норма. Н. А. Кожевникова първа след В. Виноградов допуска съществуването на интелигентен тип герой, а В. А. Кухаренко изцяло развива теза за паралелното съществуване на ненормативен и кодифициран сказ и поставя в сказовия фокус ценността на литературно грамотния и образован тип разказвач.

От изложените характеристики на съвременните схващания за сказа се налага изводът за методологическата приемственост с постановките, наследени от периода на формализма през 20-те години, и приносите на В. Виноградов и М. Бахтин през 20-30-те години на XX в., като едновременно с това се отчита осъзнаването на нуждата от изследване на сказовата вариативност както от гледна точка на семантико-стилистичното ѝ изразяване, така и по отношение на типологията на сказовите разказвачи и герои.

ЛИТЕРАТУРА

- Бахтин 1976:** Бахтин, М. *Проблеми на поетиката на Достоевски*. София: Наука и изкуство. // **Bahtin 1976:** Bahtin, M. *Problemi na poetikata na Dostoevski*. Sofia: Nauka i izkustvo.
- Виноградов 1980:** Виноградов, В. В. *Проблема сказа в стилистике. // О языке художественной прозы. Избранные труды*. Москва: Наука. // **Vinogradov 1980:** Vinogradov, V. V. *Problema skaza v stilistike. // O yazyke hudozhestvennoy prozy. Izbrannyye trudy*. Moskva: Nauka.
- Каргашин 1992:** Каргашин, И. А. *Сказ: „событие рассказывания“*. // *Принципы изучения художественного текста* (Тезисы Саратовских стилистических чтений, апрель, 1992.) Ч. 2. Саратов. // **Kargashin 1992:** Kargashin, I. A. *Skaz: „sobytie rasskazyvaniya“*. // *Principy izucheniya hudozhestvenogo teksta* (Tezisy Saratovskih stilisticheskikh chteniy, aprely, 1992.) Ch. 2. Saratov.
- Каргашин 2017:** Каргашин, И. А. *Русский стихотворный сказ XVII–XXI вв. Генезис, эволюция, поэтика*. Москва: Дом ЯСК, Языки славянской культуры. // **Kargashin 2017:** Kargashin, I. A. *Russkiy stihotvornyy skaz XVII–XXI vv. Genезis, evolyuciya, poetika*. Moskva: Dom YaSK, Yazyki slavyanskoj kulytury.

- Кожевникова 1971:** Кожевникова, Н. А. *О типах повествования в советской прозе.* // Вопросы языка современной русской литературы. Москва: Наука. // **Kozhevnikova 1971:** Kozhevnikova, N. A. *O tipah povestvovaniya v sovetskoj proze.* // Voprosy yazyka sovremennoy russyoy literatury. Moskva: Nauka.
- Кожевникова 1994:** Кожевникова, Н. А. *Типы повествования в русской литературе XIX–XX вв.* Москва: Институт русского языка РАН. // **Kozhevnikova 1994:** Kozhevnikova, N. A. *Tipy povestvovaniya v russkoj literature XIX–XX vv.* Moskva: Institut russkogo yazyka RAN.
- Клюев 1979:** Клюев, Е. В. *Опыт дефиниции стилеобразующих категории литературного сказа*// Филологические науки 1979 N 4. // **Kljuev 1979:** Kljuev, E. V. *Opyt definicii stileobrazujushtih kategorii literaturnogo skaza*// Filologicheskie nauki 1979 N:4.
- Корман 1972:** Корман, Б. О. *Изучение текста художественного произведения.* Москва: Просвещение. // **Korman 1972:** Korman, B. O. *Izuchenie teksta hudozhestvennogo proizvedeniya.* Moskva: Prosveshtenie.
- Кухаренко 1988:** Кухаренко, В. А. *Интерпретация текста.* Москва: Просвещение. // **Kuharenko 1988:** Kuharenko, V. A. *Interpretaciya teksta.* Moskva: Prosveshtenie.
- Мущенко, Скобелев, Кройчик 1978:** Мущенко, Е. Г., Скобелев, В. П., Кройчик, Л. Е. *Поэтика сказа.* Воронеж: Изд-во Воронежского университета. // **Mushtenko, Skobelev, Kroychik 1978:** Mushtenko, E. G., Skobelev, V. P., Kroychik, L. E. *Poetika, skaza.* Voronezh: Izd-vo Voronezhskogo universiteta.
- Сепик 1990:** Сепик, Г. В. *Особенности сказового построения художественного текста: На материале новел и повестей Н. С. Лескова.* // Афтореф. дис. канд. филол. наук/ МГПИ им. В. И. Ленина. // **Sepik 1990:** Sepik, G. V. *Osobnosti skazovogo postroeniya hudozhestvennogo teksta: Na materiale novel i povestey N. S. Leskova.* // Aftoref. dis. kand. filol. nauk/ MGPI im. V. I. Lenina.
- Сепик 2011:** Сепик, Г. В. *Поэтика Н. С. Лескова: доминантный анализ языка писателя.* // **Sepik 2011:** Sepik, G. V. *Poetika N. S. Leskova: dominantnyu analiz yazyka pisatelya.*
- Ханзен-Льове 2001:** Ханзен-Леве, Оге А. *Русский формализм.* Москва: Языки русской культуры. // **Hanzen-Lyove 2001:** Hanzen-Leve, Oge A. *Russkiy formalizm.* Moskva: Yazyki russkoj kulytury.
- Шкловский 1990:** Шкловский, В. Б. *О Зощенко и большой литературе.* // Гамбургский счет: Статьи-воспоминания-эссе (1914–1933)/ Москва: Советский писатель. // **Shklovskiy 1990:** Shklovskiy, V. B. *O Zoshtenko i bolyshoy literature.* // Gamburskiy schet: Statyi-vospominaniya-yesse (1914–1933)/ Moskva: Sovetskiy pisately.
- Шмид 1998:** Шмид, В. *Орнамент–поэзия–миф–подсознание.* // Проза как поэзия. Пушкин, Достоевский, Чехов, авангард. Санкт-Петербург: Инапресс // **Shmid 1998:** Shmid, V., *Ornament–poeziya–mif–podsoznanie.* // Proza kak poeziya. Pushkin, Dostoevskiy, Chehov, avangard. Sankt-Peterburg: Inapress
- Шмид 2003:** Шмид, В. *Нарратология.* Москва: Языки славянской культуры, 2003. (Studia philologica). // **Shmid 2003:** Shmid, V. *Narratologiya.* Moskva: Yazyki slavyanskoj kulytury, 2003. (Studia philologica)
- Эйхенбаум 1987:** Эйхенбаум, Б. М. *О литературе.* Москва: Советский писатель. // **Eyhenbaum 1987:** Eyhenbaum, B. M. *O literature.* Moskva: Sovetskiy pisately.